

EUROPEAN CONFERENCE

Conference Proceedings

VII International Science Conference
«Present and future: priority areas
of research in scientific and educational
activities»

February 17-19, 2025
Prague, Czech Republic

PRESENT AND FUTURE: PRIORITY AREAS OF RESEARCH IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL ACTIVITIES

Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference

Prague, Czech Republic
(February 17-19, 2025)

ПЕРШІ МОРСЬКІ ПОХОДИ ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ

Хорошев Олександр Миколайович

кандидат історичних наук, доцент

Національний університет цивільного захисту України (м. Харків)

Історія запорозького козацтва – одна з найцікавіших та героїчних сторінок української історії. Славні імена козацьких гетьманів Дмитра Вишневецького, Петра Конашевича-Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Богуна та інших золотими літерами вписано в історію боротьби проти турецьких та татарських загарбників, боротьбу з якими вели напротязі кількох століть запорозькі козаки.

Перша спроба об'єднати козаків Запоріжжя, надати їм чіткої організації, заснувати їх бойовий центр належить Дмитру Івановичу Вишневецькому (Байді). Саме він в середині XVI століття заснував ядро, центр, столицю Запоріжжя – першу Запорізьку Січ на острові Мала Хортиця. Хортицька Січ стала форпостом у боротьбі проти турецько-татарської агресії. Нажаль вона проіснувала недовго.

Після смерті Дмитра Вишневецького естафету боротьби проти турок та кримських татар підхопили нові козацькі ватажки. Серед них – гетьмани Яків Шах та Самійло Кішка. Перший більш відомий своїми походами на Молдавію. Так, в 1577 році він очолив один з козацьких загонів під час славнозвісного походу Івана Підкови на Молдавське князівство. Досі невідомо, як склалася подальша доля славетного гетьмана. За однією з версій, він загинув під Бухарестом, який тоді належав туркам. За іншою версією, через свару з польським урядом він був заточений до монастиря в Каневі, де він навіть прийняв схиму. Більш поширеною є гіпотеза, що Яків Шах загинув приблизно в березні 1578 року в нерівному бою з турками під час оборони Ясс (нині Румунія) [4, с. 599].

А ось другий – Самійло Кішка – більш відомий саме своїми морськими походами. Особа ця напівлегендарна, але досить цікава та оспівана в козацьких думках. Існує навіть версія, що саме йому належить ідея морських козацьких походів на турецькі міста. А народні перекази, в свою чергу, саме йому приписують створення козацької чайки – легкого вітрильно-гребного човна, який використовувався як для річкових, так і для морській воєнних походів козаків.

Відомостей про походження та молоді роки Самійла Кішки майже не існує. Відомо тільки, що він народився в 1530 році в прикордонному зі степом місті Каневі. Нам не відомо, хто були батьки, де навчався майбутній гетьман. Знаємо лише, що він став соратником славнозвісного гетьмана Дмитра Івановича Вишневецького. Ще в молоді роки Самійло приєднався до загонів Вишневецького. Ймовірно, він був учасником заснування першої Запорозької Січі на острові Мала Хортиця в середині XVI століття. В цей час козацтво значно зросло кількісно, тому потребувало об'єднання та власної організації. Все це

необхідно було зробити ще й для того, щоб якісно протистояти постійній кримсько-татарській загрозі з півдня. Вишневецький здійснював не тільки сухопутні походи на турків та татар, але й морські. Однак в 50-х роках XVI століття морські походи були рідкими та нечисельними. Про такі походи знову згадали в 70-х роках XVI. Їх здійснювали гетьмани Іван Сверчковський, Богдан Ружинський, Самійло Зборовський та інші [2, с. 39]. Але раніше їх, з кінця 60-х – на початку 70-х років XVI століття, в свої перші морські походи відправилися саме козаки на чолі з Самійлом Кішкою [4, 599].

Про Давньоруську державу стало відомо світові саме після морського походу князя Аскольда на Царгород (Константинополь) в 860 році. З тієї пори русичі неодноразово з'являлися під стінами столиці Візантії. Це були морські походи князів Олега, Ігоря, Святослава. Деякі з них були вдалими, інші закінчувалися застосуванням «грецького вогню» та поразкою. З середини XI століття Русь та Візантія замирилися, а морські походи припинилися. І ось через майже п'ятсот років нащадки русів, запорозькі козаки, знову вийшли в Чорне море, щоб вести боротьбу тепер вже проти Турецької Османської імперії – однієї з наймогутніших держав того часу.

Давньоруські лодії за зовнішнім видом були дещо схожі з козацькими чайками. Як і в давнину, так і в козацьку добу, перед морським походом човни обв'язували очеретом, що додавало їм додаткової плавучості. Козацька чайка була човном від 13 до 19 метрів довжиною; висотою від 3 до 3,5 метрів і приблизно такою ж шириною [2, с. 20]. Човни в основному будували з верб та лип. Вони мали по 10-15 весел з кожного боку. Чайка мала вітрило. На ній могло розміститися від 50 до 70 козаків. Вони були озброєні шаблями та рушницями. На борту чайки могло знаходитися кілька гармат-фальконетів. Для них необхідно було завантажити певну кількість ядр та пороху. На борту розміщали також їстівні припаси, в першу чергу сухарі та крупи. Французький військовий інженер Гійом де Боплан, який в цей час знаходився в Україні, підкреслював, що їжу розміщували в великий бочці, що захищало припаси від розмокання [1].

Під час руху чайка занурювалася у воду до двох метрів. Але це не заважало їй розвивати швидкість до 20 кілометрів на годину. Турецькі галери, звісно, були більш потужними, міцними, високими, мали киль з тараном та значно більшу кількість гармат, але козацькі човни були більш швидкими та маневреними. Галери також були весельними судами, де до лав були прикуті невільники-веслярі. Їх били батогами, змушуючи гребти понад силу. Але навіть тоді турецькі галери розвивали швидкість лише 12 кілометрів на годину. Всіх немічних, хворих та поранених невільників викидали просто за борт. Так і з'явилося страшне поняття «каторга» як символ турецької неволі. Тому козаки в морських походах намагалися звільнити якнайбільше цих невільників. Основними рисами козацького морського мистецтва були раптовість, рішучість, сувора військова дисципліна в поході, вміння проводити бій незалежно від кількості супротивника тощо [7, с. 57]. З вдалих походів козаки привозили багату здобич: коштовні тканини, золоту парчу, зброю, килими, золоті та срібні монети та інші цінні речі.

Гійом де Боплан в своєму «Описі України» описував бій турецької галери та козацької чайки. Козаки залишають свої весла та починають стріляти з рушниць. Одні козаки стріляють, а інші перезаряджають рушницю. Тому стрільба ведеться майже без перерви та дуже влучно. Але галера може стріляти гарматами та завдавати великих втрат серед козаків. Боплан пише, що тоді козаки втрачають до двох третин учасників походу, частина козаків потрапляє в полон та стає невольниками-веслярами [1]. Такий невдалий похід випав і на долю Самійла Кішки. В 1573 році в одному з морських походів на турок гетьман потрапив у полон, де провів прикутим до галерного весла не менше двадцяти п'яти років. Навіть важко уявити, що прийшлося пережити та витерпіти славному козаку! Вірогідно саме тоді він і отримав прізвисько «Кішка», у якої, за повір'ям, дев'ять життів.

Самійло не просто вижив, але навіть став учасником козацького повстання на галері в 1599 році. Каторжники підняли бунт, захопили турецький корабель та змогли повернутися в Україну. Ці події найшли своє відображення в козацькій думі «Самійло Кішка» [3]. В Запоріжжі його знову було обрано гетьманом і він встиг провести ще декілька походів проти Туреччини та Молдавії. Крім того він заснував у Києві на власні кошти дерев'яну церкву Миколи Доброго. Так гетьман віддячив святому покровителю усіх мореплавців за своє визволення з турецької каторги. Церква нажаль згоріла під час пожежі ще в XVII столітті, а побудовану на її місці кам'яну церкву було зруйновано в 30-і роки XX століття.

Козаки під керівництвом Кішки здійснили у складі польського війська походи в Молдавію (в 1600 році) та в Лівонію (1601-1602 роках). На той час гетьману було вже сімдесят два роки, а він ще особисто очолив козацький загін, що воював на боці Речі Посполитої проти Швеції. Саме в цій війні Самійло Кішка загинув від шведської кулі. Тіло славетного гетьман козаки повезли на батьківщину, до міста Канів, де його і поховали. Однак існує ще одна народна легенда, що Кішка вижив та навіть брав участь в Хотинській війні 1620-1621 років та загинув в Цецорській битві в 1620 році в 90 років. Це, звісно, легенда, але вона демонструє, як простий народ любив та поважав козацьких ватажків та мріяв, щоб вони були живі вічно.

Морські походи козаків, як відомо, на цьому не закінчилися. Наступало XVII століття та доба нових козацьких походів 10-30-х років, доба Петра Сагайдачного та інших славетних гетьманів. Часи, коли козаки оголосили туркам справжню морську війну, яка принесла їм славу «господарів Чорного моря».

Таким чином, запорозькі козаки героїчно боронили рідну землю як в сухопутних, так і в морських битвах. Славна морська епопея українських козаків відбувалася протягом майже трьох століть. Козаків як потужну військову силу помітили у Європі, яка в той час також потерпала від Османської імперії. Європейські країни: Річ Посполита, Іспанія, Венеція прагнули залучити запорозьких козаків до війни з Туреччиною. А одну з перших сторінок в морських козацьких походах було написано саме Самійлом Кішкою.

Список літератури

1. Боплан Г. Опис України. /Переклад Я.І. Кравця, З.П. Борисюк. Київ: Наукова думка, 1990. 256 с.
2. Брехуненко В.А. Морські війни українських козаків. Київ, 2007. 80 с.
3. Самійло Кішка. Історичні думи, оповідання. Київ: ЦУЛ, 2020. С. 66-70.
4. Енциклопедія історії України у 10-и томах. Т. 10: Т-Я. Київ: Наукова думка, 2013. С. 599.
5. Леп'явко С.А. Українське козацтво на державній службі (початковий період). Український історичний журнал. 1999. № 3. С. 57-62.
6. Леп'явко С.А. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561-1591). Чернігів: Сіверянська думка, 1999. 216 с.
7. Трофименко П.Є., Ліцман А.М. Воєнна історія України: конспект лекцій. Суми: Сумський державний університет, 2022. С. 57-58.